

## TANULMÁNYOK

1988. 2. évf. 2. sz. pp. 3-18

JUHÁSZ PÁL:

### A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ ÉS A FALUOSZTÁLYOK ELMÉLETE

Emberképünk tizenöt évvel ezelőtt

A hatvanas évek második felében, a gazdaságirányítási mechanizmus reformjával párhuzamosan, gazdaságpolitikánkban és a gazdasági döntésekkel foglalkozók gondolkodásmódjában a gazdasági növekedés feltételeire és tartalmára vonatkozó új képzetek kerültek előtérbe. Azóta beszélünk az extenzív növekedés lehetőségeinek beszűküléséről és az intenzív növekedési pályára való áttérés szükségességéről (ami **JÁNOSSY FERENC**et nevezetes 1969-es cikkének megírására készítette); akkor került előtérbe a „human capital” fogalomkörének tanulmányozása (**KOVÁCS JÁNOS, TIMÁR JÁNOS, BRÓDY ANDRÁS** zárt input-output modellje, munkaerőre és képzettségi szerkezetre épített termelési függvény számítások stb.); akkor tört át a közgondolkodáson, hogy a gazdasági növekedésben a szolgáltatói szektornak kitüntetett szerepe van (három-szektoros növekedési modellek, az „oktatás-gazdaságtan”, „egészségügy-gazdaságtan” stb. hivatalos tudományszakká válása); akkor fogadta el a termelői apparátus, hogy a földrajz, a szociológia, a szociálpszichológia, néprajz stb. egyúttal a közgazdaságtan segédtudományai is. Átalakult viszonyunk a múlthoz: a történelmi példának egyre kevésbé a mával való szembeállítás volt a célja, hanem, hogy megértsük a mához vezető folyamatokat és azokat a strukturális hagyományokat, amelyek mai lehetőségeinket is keretbe fogják. A múlt elemzése a hosszútávú tervezés alaptudományává vált. (Így pl. a környezetvédelem intézménye a szakszerű közigazgatásra törekvés korábbi példájává.) Elmondható, hogy a tervezői, gazdasági döntéshozói voluntarizmust ekkor szorítja ki a gyakran aggályos, értékeit, kapcsolódási pontjait, illetékességi területét és eszközeit megfogalmazó „felvilágosult” intellektualizmus. Kialakul, illetve újjászületik a szakszerűség, a rendszerszemlélet, a normativitás kultusza; a hatalmi alközpontok szaporodásával és egyenjogúsodásával polgárjogot nyer, hogy különböző létsíkokat és élettételeket eltérően kell számbavenni, szabályozni és igazgatni.

Annak a gondolkodásmódnak és döntési rendszernek kialakulásában, amelynek ideológiai leképeződése és később hivatkozási alapja az országos településfejlesztési koncepció volt, természetesen nem csupán az intellektualizálódás és a gazdasági-társadalmi fejlődés területi vonatkozásai számbavételének felismert szükségessége

játszott szerepet. Két pozitív hatásának tekinthető, sürgetőbb ok is közrejátszott abban, hogy az igazgatási rendszer megújítsa normarendszerét: 1. a gazdaságpolitika megváltozása miatt gyorsan nőttek az infrastruktúrára fordított összegek és ezek aránya a nemzeti jövedelemben (egészen 1975-ig); 2. megnőtt a területi pártbizottságok és a tanácsi szervek aktivitása. Részben éppen a nagyobb pénzügyi lehetőségek miatt, részben a vidéki ipartelepítési kampány teremtette alkulhelyzetek szaporodása miatt, legfőképp pedig azért, mert a mechanizmusreform után (átmenetileg) megnőtt a horizontális koordináció és a kijáráások („lobbyzás”) szerepe.

A feladat tehát kettős volt: most, hogy a településfejlesztésnek és a térszerkezet alakításának képződtek az iparfejlesztés pillanatnyi feladataitól, alkalmi kampányoktól és vészhelyzet szülte pániktól független, hosszú távra biztosítottnak látszó forrásai, ki kellett alakítani a fogalmi kereteket (alapszintű stb. ellátás, ellátási körzet, ...) és a célrendszert (főzárkóztatás, területi kiegyenlítés, kielégítendő közösségi szükségletek), amelyekre támaszkodva egy *racionalitásra törekvő redisztribúciós rendszer* döntési normákat tud alkotni, kalkulálni és tervezni tud; és emellett a társadalmi érdek primátusán örökődő központi igazgatásnak úrrá kellett lennie azon a (néha nyilvánvalóan irracionális helyi fejlesztéseket szülő) anarchián, ami abból fakadt, hogy egy-egy aktív tanács kapcsolatain, egy-egy tsz vagy vállalati vezetés szándékain múlt az, hogy az infrastrukturális források bővülésének kezdeti szakaszában mihez tudott egy-egy település pénzt szerezni. Rendet kellett teremteni, mégpedig oligarchikus rend helyett *bürokratikus rendet*.

### Hierarchia, kompetencia, szakszerűség

Ennek a rendnek része volt a döntési rendszer decentralizálódásának tudomásul vétele, sőt, bizonyos mértékig még erősítette is a decentralizációt, legalizálta az alkut és a horizontális koordinációt. De úgy tette ezt, hogy elosztotta az illetékességi köröket: a hierarchia melyik szintje (s a szint melyik hivatala) milyen érdekek képviseletére jogosult – és a többieket, legfőképpen pedig a hierarchián kívül állókat arra készítette, hogy a *főlülről kompetensnek minősített csoportokra* bízzák képviseletüket és ügyeik intézését. S mivel az irányító, szabályozó és koordináló bürokrácia egésze felvilágosult és népboldogító önbizalommal egyre több kérdésben önmagát találta a közjó letéteményesének és ezért az anarchia elkerülése céljából olyan kérdések kezelésére is közös játékszabályokat alkotott, amelyekkel eddig ilyen általánosan nem foglalkozott (településrendezési tervek, telkesítési és építési szabályok újjáalkotása, tradicionális intézmények kiszorítása a jogrendből,...), a decentralizáció ellenére általában véve nem erősödött, hanem gyengült a demokrácia.

Persze a demokrácia illúziójának elillanásában nem a közigazgatási *hierarchia* újjárendezésének és megerősítésének volt csak szerepe, hanem annak a döntési normarendszernek és azoknak a cselekvési kereteknek is, amelyeket a településfejlesztési koncepcióval párhuzamosan kidolgozott egyéb infrastruktúra-alakító programok alakítottak ki. (Közigazgatás-korszerűsítési, közlekedésfejlesztési, oktatáskorszerűsítési, egészségügyfejlesztési, belkereskedelmi stb.) Mindezen koncepciók sajátja, hogy a kérdéseket szakszerűségi és ágazati gazdaságtani kérdésként kezeli, feltételez az

egyes embercsoportok feje fölött létező és mindenképpen preferálandó közjót és ezért feladatát valamiféle meghatározott célfüggvénnyel rendelkező optimalizálási feladatnak képzeli el. Így a *politikai kérdések a szakmai kérdések álarcában* jelennek meg. (Ez a gondolkodásmód „megőrizve megszünteti” növekedéseméleti kiindulópontját. Egy ökonomista világképben ugyanis az infrastrukturális ágazatok gazdaságtanának s ezen belül a human capital tanulmányozásának önállósulását éppen az a növekedéseméleti felismerés indokolja, hogy az élet újatermelésének körülményei meghatározzák a gazdasági növekedés esélyeit. Ha ezek után az ágazati, szakmai ideológiák a naturálisan meghatározott feladatok végrehajtását kizárólag *technológiai és fázisgazdaságossági meggondolásoknak* rendelik alá, lehet, hogy nem csupán javítják, hanem rontják is az élet újatermelésének körülményeit. Megszülehetnek például olyan abszurd dogmák, hogy a szaktantermek fontosabbak annál, mint hogy a gyerekközösségnek otthona legyen. Mindenképpen elsikkad meggondolásaikból a hétköznapi élet rendje.)

A standardizált – normák képét öltő – technológiai és szervezeti ideálok (milyen egy megfelelő kórház, iskola vagy ABC áruház, milyen a rendje egy hivatalnak, egy vállalatnak, egészségügyi vagy kulturális intézménynek stb.), és a korszakot jellemző primitív ökonomizmus, amelynek korlátoltsága az *optimális üzem nagyság* óhajtott és állandóan megtalálni vélt kategóriájában sűrűsödött össze, a rendelkezési jogot magánál tartó bürokráciának oly sok megoldandó feladatot adott és olyan zárt fogalmi rendszert kínált, hogy kívülről jövő meggondolások (akár a kritikusoké, akár az általuk kezelt intézmények használóié) e körbe néhány évig nem is tudtak behatolni. Kezükben volt a panacea. A 70-es évek elejére összeállt a nagyívű koncepció.

Van pénz, de ezt a pénzt optimálisan kell fölhasználni. Először is nem szabad elpazarolni olyan létesítményekre, amelyek nem lesznek kihasználva. Az ilyen – lehetséges – létesítményeknek két csoportja van. Egyik csoportjuk azért fölösleges, mert olyan falvakban vagy tanyás részen lenne, amelyek ügyis megszűnnek. Mert isten háta mögötti falun vagy tanyán élni rettenetes és ha az állampolgárokat megkötnénk ott, éppen az emberi fölemelkedéstől zárnánk el őket. Az emberek tudják is ezt s az elmúlt két évtized, különösen a 60-as évek nagyarányú elvándorlása ezekből a terekből bizonyítja, hogy a városias élet iránti igények uralkodóvá váltak. (Egyes VÁTI-ban készült aggálytalan extrapolációk többszáz falu teljes elnéptelenedésével számoltak.) *És szükség sincs ezekre a településekre*, mert az iparosodó, nagyüzemi (tömbösített növénytermeléssel és koncentrált állattenyésztő telepekkel dolgozó) mezőgazdaságnak nem lesz szüksége a röghözkötött munkaerőre, az ipar pedig gyár-ipar, amelyiknek előnyös a népességkoncentráció. A paraszti kultúra hagyományainak elvesztése persze nagy kár, de ezzel jár a fejlődés és ez szolgálja az ország kulturális integrálódását, az állampolgári egyenjogúságot. (Mindenki egyformán lehet hivatalnok vagy proletár.)

A kihasználatlan létesítmények másik csoportja ott lenne, ahol a potenciális igénybevevők nincsenek elég sokan. De ez a meggondolás már átvezet bennünket a területi beruházási döntések egy másik kritériumához. Amennyiben intézménylétesítésről van szó, a beruházás mérete nem természettől meghatározott (bolt, posta vagy iskola lehet egy lakóházhoz kapcsolt helyiség is és palota is). Az az állítás, hogy egy általában vett intézménytípus ellátási körzete nem elég népes, magában

hordja az optimális üzemenagyság kategóriájába foglalt igényrendszert. Illetve, mivel a 70-es évek magyar ágazati irányító hivatalainak eszmerendszerében szinte axióma volt, hogy minél nagyobb egy szervezet (vállalat, tsz, kórház, iskola ...), annál jobb lehet, az eldöntendő kérdés az volt, hogy mekkora az a minimális intézményméret, amelyik még szakszerűen és gazdaságosan üzemeltethető.

A célszerű üzemméret problémájával kongruensen építhető föl az ellátási körzet és az ellátási körzetek hierarchiájának fogalom rendje. S erre támaszkodva az a hierarchikus térbeli rend, amelyben az országos településfejlesztési koncepció megfogalmazta magát. S így előállt az a hivatkozási alap és értékrendszer, amire nem csupán a beruházási döntéseknél lehetett támaszkodni, hanem tájékozási mezőként szolgált az igazgatási hierarchia átalakításánál, az oktatásügy, az ÁFÉSZ, a tsz és az ipari szövetkezeti hálózat átalakításánál, a munkaerőpiac szabályozásánál, az út- és a közlekedési hálózat fejlesztésénél, a lakásépítési hitelfeltételek meghatározásánál stb. Természetesen nem a koncepció kialakítóinak törekvései voltak az összes centralizáló és koncentráló folyamat mögött. Az ő „vétkük” csupán az, hogy túl meggyőző fogalmi rendet építettek föl s e mögé sok egyéb törekvés elbújhatott.

Pedig a logikai építményben van legalább két olyan önkényes lépés, amelyek önkényessége csak azért nem volt nyilvánvaló, mert ez az építmény itt és akkor született meg. Egyik abból az érzékcsalódásból fakad, hogy egy-egy gazdasági vagy közösségi ellátó szervezetnek van a kor által meghatározott technológiája és szervezete. (De hát aki nem ismeri a telefont, mint munkaeszközt, az nem tudja, hogy még a legszakosodottabb gyártást is lehet dekoncentrálni vagy azt, hogy az ügyintézés nem kíván jelenlétet; aki csak szakosodott bürokrácia által ellenőrizhető és irányítható közszolgáltatást ismer, az nem tudja, hogy irodaépület, sőt, kötött munkahely nélkül is sok szolgáltatás ellátható stb.) Így azokban az egyre inkább tayloriánus elvek szerint szerveződő intézménytípusok modelljében (szakosodott részlegekből álló s ezért nagy kórház, hierarchiába szervezett szaktanárok testületéhez alakított iskola, szakosodott vezetési szervezet felügyelete alá helyezett s mindig szem előtt lévő tagolt munkaszervezet stb.) gondolkoztak, mint egyedül lehetségesekben, sőt, mint az ideális jövőt megtestesítőekben, amelyet az egyes ágazatok, szakmák kormányzó értelmiségi csoportjai kialakítottak.

Logikai építményük másik önkényes, de talán még inkább szükségszerű lépése az volt, hogy képzeteikben egy-egy szint ellátó intézményeinek körzeteit és egy-egy területhez kötött szervezet határait – még az ökonomiai racionalitás csorbulása árán is – lehetőleg egybe akarták tolni és ugyanazon a településen igyekeztek kijelölni a központját. Hisz az állampolgárnak az a jó, ha ugyanott találja meg az illetékes tanácsosi hivatalt, kórházat és bevásárlási lehetőséget. Így a szolgáltató vagy igazgatási körzetek természetes vagy történeti hierarchiája egyetlen területi hierarchiába rendeződik. A települések rangja és így jogosultsága a redisztribúciós rendszerben egyértelművé válik. (De hát éppen ez az egyértelműség teszi jól kézbe tarthatóvá az alkufolyamatokat.)

(Hogy mennyire kultúra-függő az, hogy az első logikai ugrásból következik-e a második, azt jól mutatja az USA példája: az igazgatási központ lehetőleg nem ott van, ahol a county vagy az állam üzleti központja; az iskolakörzet elválik az önkormányzati körzetektől; a járásbíróság, a középiskola és az igazgatási központ gyakran

más településen van stb. Tudatos törekvések akadályozzák a települések egyenrangúságának felbomlását.)

Miután a 60-as években a falvak és kisvárosok kizárása a nemzeti termék felhalmozásra szánt részből megszűnt — azért is, mert enyhült az agrárolló; mert a tsz-esítés után a mezőgazdaság új üzemrendszerét a központi beruházási források bevonása árán is stabilizálni kellett; mert a növekvő lakossági fogyasztási alapokat egyre nagyobb mértékben felhalmozták az emberek s így feszültség alakult ki az újuló lakásállomány, az ugrásszerűen emelkedő iskolázottsági szint és élénkülő népességcserélődés miatt megnőtt igényesség és a települési környezet között — valóban ki kellett alakítani megújításának koncepcióját. Ebben a takarékosági szempont, „a források ésszerű fölhasználásának elve” nem csupán a szűkösség ténye és a racionalitás igénye miatt került bele, hanem olyan élmények hatására is, hogy világos elosztási értékek híján a kijárási vagy egy-egy gazdálkodó szervezet reprezentáció-igénye miatt anarchikus intézményfejlesztések is történtek. Legfőbb gyengéje az akkori koncepciónak ugyanaz, mint a kialakításával párhuzamosan folyó ipartelepítési kampánynak: *a korábbi történelmi állapotban kialakult, adott szervezetű intézményrendszer keretében, a szervezetek irányító elitjének — igaz, ekkorra már intellektualizált — értékrendszerének megfelelően szándékoztak szolgálni a nép javát.* (A tennivalók így inkább jószolgálati feladatnak, mint a gazdasági és társadalmi életet megújító cselekvési programnak tűntek.)

Az ipartelepítés alárendelődött a vállalati központok munkaerőszerzési, bér-szabályozást ellensúlyozó, támogatási jogcímekeket gyűjtő manipulációinak s nem szolgálta (sőt, gátolta) az egyes vidékek munkahelygazdagításában rejlő legfontosabb gazdasági lehetőség kihasználását: hogy így integrálttá válhat a nemzetgazdaság, több alternatívában szerveződhetnek a munkamegosztási kapcsolatok, gyorsulhat és rugalmasabbá válhat az újratermelés folyamata. A közösségi intézmények és a térbeli infrastruktúra fejlesztése pedig részben a vállalati igényekhez kapcsolódott, részben pedig a különböző részrendszerek (egészségügyi ellátástól a kereskedelmi ágazatokon át a közlekedésig) korábbi okok miatt kialakult centrális hálót toltta egymásra, omnipotens központokat teremtve. (S konzerválva a többi település közösségi szervezeteinek impotenciáját.)

A településfejlesztés szentesített mechanizmusa így tovább erősítette a hagyományos megyei (és járási) partikularizmust. Mégpedig mindkét értelemben: a területi korlátoltságot és azt a döntési mechanizmust, amelyik a közügyeket a tisztviselő elit belügyeként kezeli. A tárgyi és szociális infrastruktúra fejlesztése így (lehetőleg olcsón) megoldandó „ellátási feladattá” válik s legfontosabb gazdasági funkciója szorul háttérbe: az, hogy új gazdasági tevékenységek születését segíti, hagyományos tevékenységek megújulását szolgálja azzal, hogy lehetővé teszi másfajta bekapcsolódásukat a nemzetgazdaságba: az újratermelési folyamatokat teszi gyorsabbá, felhasználóra figyelőbbé, változékonyabbá. A fejlődésnek ezt a hatását leginkább a második gazdaság tudta kihasználni — annak ellenére, hogy az infrastruktúra szerkezete születési módjából következően inadekvát vele.

## Kortárs kritika

**SZELÉNYI IVÁN** 1973-ban ennek a fejlesztési politikának hatásait számbavevé alakította ki a *faluosztályok elméletét*. Munkatársaival akkor készítette elő a 100 falu vizsgálatot. A terepbejáráson szerzett tapasztalatok és a **KONRÁD–SZELÉNYI** páros korábbi sikeres lakásosztály-elemzéseinek élménye készítette arra, hogy kialakítsa ezt a hipotézisrendszert, amely jól illeszkedik a késleltetett városfejlődés elméleti koncepciójába is. Módszertani alapötlete, hogy ha – WEBER nyomán – a különböző részpiacokon értelmezett státuscsoportok kategóriája sikeresen alkalmazható a polgári társadalom társadalmi tagolódásának elemzésére, a mi viszonyaink között hasonló sikerre kell vezetnie az állami redistribúció részrendszereiben meghatározható státuscsoportok elemzésének is. A hipotézisrendszer magja, hogy a településfejlesztési, intézményfejlesztési és munkahelyteremtési célú redistribúció – együtt a szigorú és hierarchikus körzetesítéssel – nem csupán a nemzeti jövedelemnek azt a részét vonja el egyes településektől, és adja oda másoknak, ami bekerül az állami költségvetésbe. Hatása, hogy igen gyorsan újraértékeli az állampolgárok kezében lévő nemzeti vagyont is: a fejlesztendő, még egyértelműbben központtá váló településeken fölértékeli az ingatlanokat és az intézményeiket vesztőkben pedig értéktelenné teszi azokat. (Akinek jó helyen van, annak adatik, akinek rossz helyen, attól elvétetik.) Ezen túl látványosan átértékeli a munkaerőpiac színtereit is. A fejlődő településeken hirtelen nő meg a (többnyire képzett) munkaerő iránti kereslet, míg máshol a képzettek iránt megszűnik, a többiek iránt pedig csökken a kereslet.

Az állampolgárok lehetőségeinek, vagyonának és keresetének egyirányú és egyértelmű változásai a migrációs folyamatoknak is olyan egyértelmű karaktert adnak, amilyenek azok a korai kapitalizmus korában voltak. Tehetősök és szegények elkülönülése jön létre, illetve erősödik meg. Ezen belül a szegregációs folyamatok sajátossága, hogy a városi szlömök kialakulása, illetve a jómódú és szegény településrészek egymás mellett élése helyett az „útvégi” településeken alakulnak ki a szlömök, a fejlődők és a kirekesztettek térbeli távolsága nő meg. Ehhez hozzátehetjük, hogy így a nemzet kulturális kettéhasadtsága is rögzül. A települési hierarchia egyik végén csökken a közösségeken belül kialakítható szerepek gazdagsága („sorvad a társadalom”) másik végén pedig egyre újulnak és gazdagodnak a szereprendszerek („bővül a társadalom”).

Feltételezés szerint az a meggondolás, hogy valahol nem érdemes fejleszteni, mert úgyis fogy a népesség, általában nem válik önmagát megvalósító jóslattá – vagyis, hogy mivel nem fejlesztenek, tényleg elmegy a lakosság –, hanem szegregációs folyamatok kiindulópontjává válik. Azokon a településeken, ahol legföljebb csak alacsony presztízsű munkahelyek vannak, nincs elemi iskola (ilyen a települések egyharmada), sem iskolabusz – hacsak nem nagyon jó a falu közlekedési helyzete – a tehetősebb és igényesebb családok nem maradnak meg. Mivel sokan szabadulnak a családi háztól, házhelytől, leesnek az ingatlanárak, így még annak sem érdemes építkezni ott, aki valamilyen meggondolásból hajlamos lenne erre, mert befektetése elértéktelenedik. Viszont kényszerű, sőt, egyes esetekben ideális menedékhelye az ilyen település azoknak a kulturálisan hátrányos helyzetű csoportoknak, akik nem tudnak a munkamegosztási hierarchiában olyan pozíciót elérni, hogy a munkahely segítse la-

káshoz-jutásukat, akiknek megfelelő telek, hagyomány és kapcsolatok hiánya miatt olyan családi gazdaság kialakítására sincs lehetőségük, amelynek bázisán eredeti lakóhelyükön lakást tudnak építeni. (Szegények falvai avagy csonka társadalmú falvak.)

**SZELÉNYI** szerint azokon a településeken is csonkává válik a társadalom, ahol iskola ugyan van, de a helyi munkalehetőségeket csupán a tsz, állami gazdaság, erdőgazdaság, esetleg háziipari szövetkezet vagy vállalat valamelyik *részlege* jelenti. (S településeink 60 %-án sem tsz- vagy ÁFÉSZ-központ, sem ipari szövetkezet vagy iparvállalati gyáregység nincs.) Elsősorban azért, mert jelentéktelen az itt megmaradó vagy települő értelmiség száma. Másodsorban azért, mert a falusi középrétegek családjai — akiknek fiataljai szerelő, vagy éppen új mezőgazdasági, szolgáltató, előmunkási és adminisztrációs foglalkozások felé fordulnak — oda törekuszenek, ahol a munkaerőpiac tágasabb és a gyerekeket könnyebb továbbtaníttatni, vagy ahol a szövetkezeteik központjai, gépműhelyei, szolgáltató részlegei vannak. (Sorvadó társadalmú falvak.)

Azokon a településeken, ahol a tsz vagy állami gazdasági központ s esetleg még iparvállalati gyáregység, ipari szövetkezeti részleg is van, abban az értelemben megőrződik a társadalom teljessége, hogy minden történeti-munkamegosztási csoport leszármazottai találnak maguknak szerepet. Annyiban még fejlődik is, hogy nagyobb létszámú értelmiség gyökeresedik meg ott, mint korábban s a szegénység létszáma pedig csökken. Részben azért, mert a gazdasági expanzió helyben is több lehetőséget biztosít nekik, másrészt azért, mert fiataljaik elmennek a városokba vagy a szegénytelepülésekre. Az általános társadalmi-gazdasági fejlődés lendületéből ezek a települések mégis alig részesülnek: nem tud fejlődni a terciér szektor (annak zöme ugyanis a központok szintje alatt a településfejlesztési koncepció szerint gazdaságtalan volna, a vállalati, szövetkezeti centralizáció miatt meg hiányoznak azok az aktorok, akik egy-egy részét mégiscsak kifejlesztenék), nincsenek — sőt, megszűnnek — a középfokú iskolák, kórházak, kórházi részlegek. Így a középrétegek új szakmák, új munkamegosztási területek iránt érdeklődő vagy egyszerűen csak ambiciózusabb fiataljai ezekről a településekről is kifelé igyekeznek, a család a maga kapcsolataival, felhalmozó képességével a máshol települést támogatja. A tőke tehát még ezekből a falvakból is kifelé megy. (Tradicionalis társadalmú falvak.)

Iparosodóvá — abban az értelemben, hogy az ipari társadalomnak megfelelő munkamegosztási-társadalmi fejlődés megy végbe bennük — azok a falvak válnak, amelyekben többféle vállalati vagy szövetkezeti központ vagy legalábbis *autonóm* részleg van és ahol az újraelosztási rendszer is támogatja az intézmények fejlesztését. Csak így feszül ki elég tágas társadalmi tér ahhoz, hogy a karrierlehetőségek és a munkaerőpiac lehetőségeinek változatossága jóvoltából az ifjúság saját lakóhelyén lássa a jövőjét. (Bővülő társadalmú falvak.)

### Társadalmi reakciók

**SZELÉNYI** igen jól modellezte azokat a dilemmákat, amelyekkel a 60-as 70-es évtized fordulóján (miután az 50-es évek és a tsz-szervezés keltette általános pánikhangulat miatti össze-vissza költözés hullámai elültek), a gyermekeik sorsával

számoló falusi családok és a pályájuk elején álló fiatalok szembekerültek. (Különösen 1972 és 1976 között tudatosodtak a problémák és lehetőségek a településosztály-modell feltevéseinek megfelelően: egyrészt az antiagrárius és főleg kistermelés ellenes – a megújuló tsz-vezetések által is képviselt! – politikai kurzus előtérbe kerülése, másrészt a tömegtájékoztató részben öntudatlan faluellemessége miatt.) Általános volt, hogy a tanácsi gazdálkodás és a családok felhalmozása is a fiatalok települési hierarchia mentén való előrejutását segítse, s általános volt az is, hogy a pályakezdők a misztifikált városi kultúra bűvkörében teljesen elfordultak a helyi lehetőségektől, különösen a mezőgazdasági munkahelyektől. (Ami azért paradox, mert akkor már jónéhány éve az idősebbek szemében a tsz-ek munkaerőpiaci súlya felértékelődött s a hagyományos ingázó rétegek városba költözési törekvései is enyhültek.) Az elzárt vidékeken gátlástalanabban terjedt a miniszoknya és a forrónadrág, mint a városokban.

Ugyanakkor új hulláma indult meg a mások által elhagyott, paraszti – tehát a történeti agrárproletár és vándormunkás rétegek szemében magas presztízsű – rekvizitumokkal felszerelt porták birtokbavételének. Baranyában, Vasban, Zalában, Abaújban, Nógrádban, Szatmár megyében s egy-egy településen máshol is cigányok olyan volt parasztfalvakba mentek, ahol korábban nem éltek, a volt cselédtelepek fiataljai belterületi portákat vettek, az alföldi nagyfalvak faluszéli zselléireinek gyerekei újra megjelentek Komárom, Veszprém, Baranya és részben Somogy és Fejér megye dombvidéki falvaiban. Ezt az új „parasztosodást” az úgynevezett *kíaraszolás* jelensége tette lehetővé. A parasztpolgárság tekintélyesebb része a közintézmény-elvonásokkal, tsz- vagy tanácsjegyzésekkel sújtott településeken nem csupán gyerekei máshová költözését finanszírozta, hanem – ha bírta a család erővel, hogy a gyerekek városias környezetben is portához, családi házhoz jusson – maga is utána költözött. (Ennek a jelenségkörnek egy szélsőséges esete Gyűrűfű, majd Korpád megszűnése. A környező falvakat azonban már nem fenyegette ez a veszély, mert nem volt ilyen egységesen jómódú a lakosságuk. Az ottmaradt szegényebb emberek mellé a kiürült óriási portákba messziről jöttek fiatalok.)

1971 és 1980 között a 20 és 30 év közötti fiatalok állandó vagy ideiglenes bejelentővel átlagosan 1,5–1,6-szor költöztek az országban egyik településről a másikra. (Tehát mintha mindenki elköltözött volna s a korcsoport több mint fele még egyszer!) Állandó bejelentett lakását több mint 50 %-uk változtatta úgy meg, hogy új településre ment. Az eredetileg falulakók több, mint háromnegyede hagyta el lakóhelyét. Becslésünk szerint e vándorlás harmada házasságkötés, harmada városba-költözés és harmada a falvak közti helykeresés miatt volt. Mivel a falvakba a városokból is volt bevándorlás, a falusi fiatal népesség fogyása nem lett ilyen mértékű. (Ezek a becslések sajnos még nincsenek összevetve **DARÓCZI** ETA számításaival, **VAJDA** ÁGNES és **ZELEI** ANNA vizsgálataival és az újabban készülő ingázási gráfokkal.)

Mindezek ellenére a népesség-átrendeződés és a falvak társadalm szerkezeti átalakulásának teljes képe nem igazolja sem **SZELÉNYI** IVÁN, sem a településfejlesztési koncepció kialakítóinak – végig nem gondolt – prognózisait. Bár **SZELÉNYI** annyival gazdagabban látta a települések közti mozgásokat s az azokat lendítő rétegfeszültségeket, hogy számolt a falvak közti mindenirányú áramlással is (amiből a kon-



cepció készítői és a hosszú távú tervezők csak a települési hierarchia vonzásirányába eső mozgásokat vették észre, annak ellenére, hogy a 60-as években többször nagyobb volt a falvak közti vándorlás, mint a városba költözés), de ő sem számolt a hagyományos ingázó csoportok magatartásának megváltozásával, s az ingázás új forrásainak kialakulásával. (Ami mögött nem csupán a falusi lakótér és munkaerőpiac – a 60-as évek közepétől növekvő – értéke van.)

Ennek eredményeképp annak ellenére kisebb volt a falusi népesség vándorlási vesztesége a 70-es években (ha eltekintünk a várossá-nyilvánításoktól), mint az előző évtizedben, hogy egyértelműbb volt a mozgó népesség nagyobb részének központok felé törekvése. A városba költözés inkább a fiatalokat jellemezte (ezért nőtt meg a növekvő városok, elsősorban a megyeszékhelyek gondja a gyermekes családoknak biztosítandó lakások és gyermekintézmények miatt), de az is őket, hogy természetes életformának fogadják el a napi ingázást. (Ami egyébként a tsz és állami gazdasági összevonások miatt még a mezőgazdaságban foglalkoztatottak között is gyakoribbá vált.) A távolsági ingázók közt viszont kicsi az arányuk. Az ingázók száma 1970-től 1980-ig 977 000-ről 1 218 000-re, falvakban kb. 850 000-ről 1 040 000-re nőtt (hogy aztán 1980-tól 1985-ig a megváltozott stratégiák miatt 100 000 fővel újra csökkenjen), ám ezek közel háromnegyede 30 év fölötti. Az ingázó felnőtt férfiak zöme, akik nem a 60-as években rendezkedtek be ingázásra, általában más kultúrájú csoportokból kerültek ki, másféle munkaszervezetekben dolgoztak, mint a fiatal férfiak. Az előbbieket inkább képzetlenségük, az utóbbiakat képzettségük készítette ingázásra. Az ingázó nők között a korcsoportok eltérése nem jelent társadalmi cezurat. Az ingázó fiatal nők közt azok is megtalálhatók, akiknek a helyi munkaerőpiac azért nem tud munkát adni, mert képzetlenek, s azok is, akik képzettségüknek megfelelő munkát nem találnak. A képzett fiatal férfi ingázók nagyobb részt tudatosan rendezkedtek be kétlakiságra, a képzett nők többnyire kényszernek érzik.

### Antropológiai képünk éretlensége

Sem a hosszú távú tervezők, sem **SZELÉNYI** nem számított olyan jelenségekre, ami a településfejlesztési koncepció értelmezésének eltolódására vezetett a 70-es évek második felére. Így a falusi lakosság előre tervezettnél nagyobb mértékű beruházási hajlandóságára, aminek következtében a lakásviszonyok a falvakban gyorsabban javultak mint a városokban, több vízmű épült, mint ahogy a hosszú távú terv számolta, elterjedt az autó stb. Az úthálózat és a közlekedés fejlesztése is új irányt vett: sor került a bekötőutakra és a buszjáratok szaporítására még azokban a településekben is, amelyeknek korábban az elhalásával számoltak. (A vállalatok, amelyek onnan utaztatják dolgozóikat, kikényszerítették ezt a megyei elosztó rendszertől.) Így halványodott annak a jelentősége, hogy valaki központnak kijelölt településen lakik-e. (Van ahol csak az iskolabusz és a telefon hiányzik csupán ahhoz, hogy az úgynevezett szerepkör nélküli település egyenrangú lakóhellyé váljon a központi településsel.) *Mindezen előre nem látott – a településfejlesztési koncepciót és annak kritikáját egyszerre bizonytalanná tevő – fejlemények arra hívják fel a figyelmet, hogy korábbi antropológiai és közgazdasági nézeteink egyoldalúak voltak.*

*Antropológiai képünk feltételezte, hogy az ember, mint termelő, az ún. szocialista szektor nagy szervezetein belül, gyáripari irányítási rendszerű munkahelyeken tud és akar boldogulni, mint fogyasztó pedig egyénileg vagy az állami gondoskodás csatornáin át fogyaszt. Azt hittük, hogy gazdasági rendszerünk dinamizmusát kizárólag a szocialista szektor hagyományos vállalatrendszerének újulása biztosítja, a második gazdaság csak jövedelemkiegészítő esetlegesség.*

A második gazdaság 70-es években kibontakozó megújulása és rendszerré szerveződése, ezen belül a falusi gazdaságban a kistermelés-központú, a házépítési és a szolgáltatási részrendszerek társadalmi és fizikai technikájának átalakulása olyan látványos eredményeket hozott, ami bennünket antropológiai és közgazdasági nézeteink átalakítására, a résztvevőket pedig életstratégiájuk, én-képük megváltoztatására készítette. (Mert az én-kép és erkölcs a múlt és a jövőkép függvénye.)

A „visszatorlódás” első hulláma a 60-as évek második felétől – kapcsolódva a mezőgazdaság változó foglalkozási szerkezete és a kiegészítő tevékenységek miatti cserélődéshez, valamint a vidéki ipartelepítéshez – még nem járt az új életstratégiák kikristályosodásával. Ezért nem tudatosíthatták ezeket az ideológiatermelők: sem a fejlesztési koncepciók előállítói, sem a koncepciók kritikusai. Még az új jelenségek értelmezésében akkor legmesszebb eljutó **MÁRKUS ISTVÁN** is atavizmust látott az „utóparaszttság” kategóriájával jelzett jelenségekben. (Akkori előadásaimban, a gazdasági kényszert hangsúlyoztam, ami a lakáshozjutás nehézségeiből, a kisgyerekesek városba maradásának lehetetlenségéből, másik oldalon a „világlátott” ember mezőgazdaságon belüli felértékelődéséből, a mezőgazdasági kistermelés és a falusi szolgáltatások lakásépítési forrást biztosító szerepéből fakad. A húzó és nyomó erők egysíkú sémájában írtam le a világot. Nyilván, mert magam is hittem a karrierlehetőségek egyértelmű hierarchiájában.)

Hiszen ez az urbánus és hierarchikus értékek teljes uralomhoz jutásának kora. (A diplomáé, az urbánus magaskultúráé, a munkahelyről kijövő kimosakodott, uniformizált divaté, a foglalkozási hierarchiáé...) A kistermelők és a második gazdaság egyéb szereplői még – házastársuknak és gyermekeiknek is – azt mondják, hogy bűn elmulasztani a lehetőséget, amit adott helyzetük lehetővé tesz („munkaerkölcsnek álcázott pénzfétis” – írtam akkoriban); kialakul egy fordított szemérmesség: az autonómia, az alkotás, a magam megmutatása értékek helyett a változtatók azt mondják, hogy így többet lehet keresni, itt fel tudom építeni a lakásomat stb. Az egyre sikerebbé váló mezőgazdasági árutermelők – döntően az új vagy a régi parasztlit tagjai, gyakran brigádvezetők, vezetőségi tagok, tanácsstagok stb. – jövőtlennek látják a saját státuszukat. Sértődve az agronómus hatalomátvétel miatt vagy bölcsekedő intellektualizmussal belátva, hogy egy új világ születik, gyermekeiket arra ösztönzik, hogy messzire menjenek a mezőgazdaságtól s ha lehet a falutól is. Alig van beruházás a kistermelésbe: nem berendezkedni akarnak, hanem tőkét teremteni egy másik életforma számára. Ezért telepedhetnek le a központokban gyermekeik és ezért tudnak (részben) utánuk araszolni ők is.

Az 1975/76-os válság – többek közt részleges élelmiszerhiány – után az életstratégiák (a szereplők múlt- és jövőképe) gyorsan változtak. Terjedő modellé vált az újító, kapcsolatrendszerét tudatosan építő (diadalmas és öntudatos) kistermelői vállalkozás. A hivatalos gazdaságon kívül jött létre ennek ipari és szolgáltatórendszere

(100 000 motoros gép, szolgáltató vállalkozók, új szakosodás, patrónusok és klienturájuk, kereskedő, hitelező és tapasztalatcsere-hálók,...). Új házformák terjedtek el, megváltozott a házépítés technikája és kooperációs rendszere. A szakmai-kollegiális társasági rendszerek helyett és mellett fölértékelődtek a különböző szakmájúak, sőt, a különböző hierarchikus kasztba („státuscsoportba”) tartozók közti kapcsolatok. (Értérendszeres pluralizmusa, morális meghasonlás, kettős lét kettős tudat, sőt, a „második társadalom” víziója.)

Annak a tudomásul vétele, hogy az embernek – ha boldogulni akar – két gazdaságban kell megvetnie a lábát (és ez most már tartósan úgy marad), kettős családi stratégiák kialakulásához vezetett. Úgy kell szakmát, munkahelyet, lakóhelyet, lakásformát (barátot, házastársat, szomszédot, szeretőt...) találnom, hogy ne szorítssam be magam (vagy gyermekem) a munkahely, a hivatalos karrierlehetőségek, a hierarchia kínálta térbe. A gyermeket (főleg, ha fiú), a testvért, nem ahhoz segíteni, hogy egy másik térben tudjon elindulni, hanem, hogy a család gazdasági hálóját erősítse. Berendezkedem és a hozzám tartozók berendezkedését segítem (a családi, rokonsági kapcsolatok ismételt fölerősödése). A gyermek – dacosan vagy küldve – már nem egy másik kultúra képviselője, hanem az enyém folytatója.

A „visszatorlódás” 70-es évek vége óta kibontakozott második hulláma nem elsősorban azért jelentős, mert nagy lenne azoknak a száma, akik a települési hierarchia mentén lefelé költöztek (a cirkuláris mozgás valószínűleg az előző évtizedfordulón nagyobb volt), hanem, mert más státusú és ambíciójú társadalmi csoportokat érint, új életformaképzetek elterjedését segíti, és mert jelzi, hogy a kulturális vagy/és anyagi tőkével rendelkezők, a sorsukat számvetéssel tervezők képzetrendszere átalakult. Kialakulnak középosztályi jellegű alvó-falvak, és isten háta mögötti településeken berendezkedtek a hagyományos elit gyermekei vagy/és olyan self-made man volt szegények, akiket nem a lehetőség hiánya tart ott, hanem, mert fölismerték, hogy a boldogulni akaró kitaszítottak milyen piacot jelentenek az ő szolgáltatásaiknak vagy azt, hogy milyen vállalkozási lehetőséget adnak a gazdátlan terek. Megnőtt az emigráns diplomások száma. Akik öntudattal szálltak ki az első gazdaság hierarchiájában való tülekedésből és magukat felmutató vállalkozókká váltak. Megjelentek már a tanyákon és az útvégi falvakban is, ahol pedig töke nélkül azok a vállalkozási formák, amelyekben ők gondolkoznak, általában nem valósíthatók meg.

De nem csupán a termelő emberről alkotott képzeinknek kellett megváltoznia. Az eltelt idő azt is megmutatta, hogy a közösségi fogyasztásnak sem csak álmilag szervezett és biztosított formái vannak. Az infratraktúra-építő és -fejlesztő társulások, a községfejlesztő, sőt, intézményteremtő társadalmi munka, a legálisan ritkán megjelenő együttműködések stb. a 70-es évek második fele óta szinte jelentősebb szerepet visznek a községfejlesztésben, mint az ötéves tervekben elhatározott költségvetési akciók. Igaz, ez még így sem sok, mert jogrendünk akadályozza mind a termelési, mind a fogyasztói célú közösségi fogyasztás kijelölt hivataloktól független szerveződését.

Az első, második, sőt a harmadik gazdaság fogalmának beépítése politikai gazdasági modellünkbe vagy ezek tükröződésének föltérképezése a kultúrában, és mindezek beépítése emberképünkbe még nem jelenti azt, hogy a településszerkezetre vonatkozóan ellentétesen fogalmazhatnánk meg a lehetőségek és a szükségletek térké-

pét, mint ahogy azt a településfejlesztési koncepció tette. Azt sem mondhatjuk, hogy azért, mert fölfedeztük az emberek gazdasági magatartásának olyan mozgatóit is – s így olyan migrációs törekvéseket –, amilyenekkel a hetvenes évek elején még nem számoltunk. Nem lenne igaz a mozgásoknak mind az az extrapolációja, amelyeket a településosztály-elmélet tartalmaz. Igazat kell adnunk azon földrajzosok (**ENYEDI, BELUSZKY**) iróniájának és bölcsességének, akik a termelőerők fejlődését és a nagy történelmi trendeket emlegetik, amelyben csupán epizód egy konkrét redisztribúciós szisztéma, egy fejlesztési koncepció. Hiszen a körzetesedési tendenciák – mellékhatásaikkal együtt – mélyebben beágyazottak, mint pillanatnyi társadalmi rendünk. Hiszen a piaci szabályozású második gazdaság is ott tud jobban virágozni, ahol fejlettebb az infrastruktúra és gazdagabb a piac. Az előnyök és a hátrányok ott is halmozódnak. Csak annyit állíthatunk, hogy a termelőerőkből fakadó meghatározottságok, és így a központképződés egyértelműsége és hierarchizáltsága, a központon kívüliek létfeltételeinek meghatározottsága jóval kisebb, mint azt feltételeztük. Az embernek autonómiaja és a településnek személyisége – nem pedig rendszerből fakadó eleve elrendeltsége – van.

### Appendix a mértékekről

A faluosztály elméletbe foglalt hipotetikus átalakulási folyamatok tesztelését egyelőre csak **VALÉR ÉVA** számítási anyagainak és az általa alkotott indexek felhasználásával végeztük el. (Adatbázisát a **VÁTI VÉCSEY PÁL** által kialakított, elsősorban az 1970-es és 1980-as népszámlálások anyagát felhasználó adatbankja jelentette. **VALÉR ÉVA** indexei és számításai „Az urbanizálódási folyamat sajátosságai Magyarországon nem városi településeiben” c. kandidátusi értekezésében található meg.)

Ő a települések közti újraelosztási rendszer mindkét alrendszerét figyelembe véve, kialakított indexei kombinálásával egy olyan települési csoportosítást, amelyben kifejeződik a vállalati-szövetkezeti rendszer központjainak és egységeinek, a közösségi ellátás intézményrendszerének elhelyezkedése is. Mivel **SZELÉNYI** hipotézisrendszere szerint éppen ezekben a szervezetekben jelennek meg a népességcsoportok törekvéseit és lehetőségeit meghatározó vonzó és taszító hatások, felfoghatjuk ezt a csoportosítást a redisztribúciós rendszer által meghatározott településosztályokkal analóg felosztásnak. (Azért nem azonosak, mert **SZELÉNYI** 5 osztályra osztotta a teljes településrendszert, **VALÉR ÉVA** pedig négyre.)

1982/83-ban **ÉGER GYÖRGY**gel az 1000 főnyi népességszám alatti aprófalvakban lezajlott társadalmi változásokat elemeztük. Ekkor – az igen erős differenciálódás érzékeltetésére – kialakítottam egy, a falvak társadalmi életterejét kifejezni hivatott csoportosítást. Ez a mutató 3 demográfiai és 3 munkamegosztási-gazdasági jelzőszámot integrál. Ezek: a népesség természetes szaporodása 1970 és 1980 között; a vándorlási egyenleg ugyanebben az évtizedben, a szülőképes kor első felében lévők aránya az aktívkorúakban, valamint a szellemi foglalkozásúak aránya (mert ez falusi társadalmakban erősen korrelál az ún. jobb szakmunkások arányával is: ugyanazon családok döntően 40 év alatti férfiaról ill. nőiről van szó); a 10 év alatt épített lakások

aránya; az 1 szobás lakások aránya (e két mutató a helyi felhalmozási lehetőség és hajlandóság mérésére hivatott).

Ezen mutatók szerint elemezve erősen szóródtak a legtöbb más elemzésben egységesebbnek mutatkozó kistalvok. (Azt is sikerült valószínűsíteniünk, hogy az erősen fogyó falvak zömében a mozgás egy asszimptotához és nem a nullához tart.) **VALÉR ÉVA** számítási anyagában csak egyszerűsítve, az ő korösszetétel, népesedési és lakásépítési indexeihez kapcsolva lehetett kialakítani társadalmi csoportosításunkat, de ez az egyszerűsítés nem gyengíti, hanem erősíti a keresztátlákból kiolvasható tanulságot. (Hiszen pontosabb méréssel kevesebb település mutatkozna labilis társadalmúnak.)

*A települések és a népesség megoszlása a társadalmi életerőt és a telepített gazdasági funkciókat kifejező csoportosításban*

						1970-ben
		városi funkciójú település	funkció-gazdag	funkció-hiányos	funkció-gyenge	összesen
Bővülő társadalmú	db	53	10	10	—	73
	ezer fő	2061	67	15	—	2 143
Stabil társadalmú	db	60	176	285	77	598
	ezer fő	2750	841	439	40	4 010
Labilis társadalmú	db	56	375	1360	518	2 309
	ezer fő	479	1519	1717	228	3 943
Hanyagló társadalmú	db	—	5	50	86	141
	ezer fő	—	12	44	26	82
Összesen	db	169	566	1705	681	3 121
	ezer fő	5290	2439	2215	294	10 238
1980-ban						
Bővülő társadalmú	db	66	19	7	—	92
	ezer fő	2792	161	10	—	2 963
Stabil társadalmú	db	81	176	218	78	553
	ezer fő	3239	917	406	55	4 617
Labilis társadalmú	db	24	397	859	820	2 100
	ezer fő	179	1221	1146	419	2 965
Hanyagló társadalmú	db	—	8	68	300	376
	ezer fő	—	14	53	100	167
Összesen	db	171	600	1152	1198	3 121
	ezer fő	6210	2313	1615	574	10 712

E táblázatok elsősorban a **SZELÉNYI** megjósolta társadalmi folyamatok valóságát bizonyítják. (Nem állnak ezek szemben a településfejlesztési koncepció híveinek elképzeléseivel sem, de ők nem vették figyelembe e folyamatok negatív követke-

ményeit.) A két összevont változó (a feltételezett okot és feltételezett okozatot kifejező változók) eloszlása hasonló, az összefüggés közöttük majdnem egyértelműen átlós természetű, a szélek üresek s a szélek környezetében lévő cellákban is kicsi az elemszám. (A lélekszámok szerinti eloszlás azért tér el olyan erősen a települések eloszlásától, mert a városok, elsősorban Budapest – amelyek itt eloregedése miatt nincs a legfelső kockában – aránytalanul nagy súlyt képviselnek.) De az összefüggés szorossága tíz év alatt – a redisztribúciós rendszer működésének minőségileg magasabb fokú összerendezettsége ellenére – alig nőtt.

Különösen világossá válik, hogy egyéb, s egyre erősebbé váló, gazdasági és népesedési folyamatok is hatnak, mint amiket **SZELÉNYI** számba vett (s amelyek méginkább ellentmondanak hierarchikus társadalmi és települési képzeteinknek), ha a települések táblázaton belüli helyzetváltozásait megfigyeljük. A falusi települések zömét reprezentáló labilis társadalmú, funkcióhiányos faluból 1970-ben 1360 volt. Ebből az 1360 faluból 1980-ban:

– szintén labilis társadalmú funkcióhiányos volt	640,
– bár maradt funkcióhiányos, stabil társadalmúvá vált	89,
– bár funkciógazdag lett, maradt labilis társadalmú	93,
– bár funkciószegény lett, stabil társadalmúvá vált	36,
– bár funkciószegény lett, maradt labilis társadalmú	353,
– funkciószegénnyé és hanyatló társadalmúvá vált	132.

Az adatok érzékeltesen mutatják, hogy a redisztribúciós helyzet változása milyen lazán függ össze a társadalmi-gazdasági potenciál változásával. A pozícióját váltó 720 labilis társadalmú faluból, csupán 132-ben vont maga után a redisztribúciós helyzet változása egyértelműen ugyanolyan irányú változást a társadalmi-gazdasági potenciálban. (De ebben a 132-ben egyértelműek a negatív következmények.) 89 esetben kifejezetten ellenkező irányú elmozdulás történt és 93 falu esetében hiába erősödött a település helyzete a redisztribúciós rendszerben, társadalmi-gazdasági potenciálja nem nőtt érzékelhetően.

A Vas és Nógrád megye apró- és törpefalvaira vonatkozó statisztikai adatok és környezetrajzok elemzése azt mutatja, hogy a település gazdasági és demográfiai potenciáljának változása közel olyan mértékben függ a falu gazdaságföldrajzi (elsősorban közlekedési) helyzetétől és *kulturális karakterétől*, mint a tágan értelmezett redisztribúciós (nem csupán a költségvetés, hanem a vállalati-szövetkezeti központok által is meghatározott) rendszeren belüli erejétől. (Hasonló, bár nehezebben értelmezhető eredményre jutott **ÉGER GYÖRGY** a **KOLOSI TAMÁS** és munkatársai által kialakított státuscsoportok eloszlásának és a falvak demográfiai-gazdasági potenciáljának összevetését elemezve. VÁTI, 1984–85.)

## IRODALOM

- JÁNOSSY F. 1969: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. = Közgazdasági Szemle 7–8. pp. 806–829.  
JÁNOSSY F. 1975: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető, p. 388.

- JUHÁSZ P. 1979: Adatok és hipotézisek a mezőgazdasági szövetkezetek állandó dolgozóinak rétegződéséről. = Társadalomtudományi Közlemények 2. pp. 62–81.
- JUHÁSZ P. 1982: Agrárpiac, kisüzem, nagyüzem. = Medvetánc, 1. pp. 117–140.
- JUHÁSZ P. 1985: A visszatörölődésről. = Kritika 1.
- KONRÁD GY. — SZELÉNYI I. 1968: Új lakótelepek szociológiai vizsgálata. = Valóság 11. pp. 61–79.
- KONRÁD GY. — SZELÉNYI I. 1971: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. = Valóság 12. pp. 19–36.
- MANCHIN R. — SZELÉNYI I. 1984: Regional inequalities in a socialist redistributive economy during the transition from extensive to intensive industrialisation. (The case of rural Hungary, 1960–1980.) Madison.
- SZELÉNYI I. 1976: eredeti dolgozata a faluosztályokról nem elérhető. E helyett: Gestion regionale et classe sociale: le cas de l'Europe de l'Est. Revue Francaise de Sociologie Vol. XVII. pp. 13–52.

JUHÁSZ, PÁL

## THE SETTLEMENT DEVELOPMENT CONCEPT AND THE THEORY OF SETTLEMENT CLASSES

### Summary

In the second half of the 1960s the economic policy in Hungary was changed, parallel to the reform of the system of economic management. The proportion of investments in infrastructure was increasing, a program for the industrialization of the countryside was launched, the financial system of local councils was modified, endeavours were made to counterbalance the inequalities of spatial development etc. The National Settlement Development Concept divided the territory of Hungary into various districts of provision. Three hierarchical levels were distinguished for the basic-, the medium- and the high level institutions. Centres of these districts were indicated and settlements were classified accordingly. This served as a rationale for the state policy of redistribution. During the 1970s, the capital funds for infrastructure development and state housing constructions were allocated, the units of spatial administration, the school districts and health care districts were designated in the spirit of the above hierarchy. This was paralleled by a centralization wave: schools, co-operatives and enterprises got amalgamated.

Iván **SZELÉNYI**'s critique of this development policy was formulated in the theory of settlement classes. It says that a consistently biased redistribution of centralized income leads to a re-evaluation of the citizens' properties (the value of landed properties in leading hierarchical centres increases while properties become devaluated in settlements which are not being developed) and local inequalities in the labour market increase. Therefore the generated migration processes speed up social segregation. Families with financial or cultural capital move to centres while the poor have no choice but to stay in settlements which lose their institutions and intellectuals, or, in lack of dwelling, they are constrained to move to such settlements.

Experience of the past 15 years has given justice to **SZELÉNYI**'s hypotheses but has also indicated migrations with different motives. Both **SZELÉNYI** and the Settlement Development Concept expected people to strive after promotions within the state- and co-operative hierarchy but following the mid-1970s new family strategies have been developed with the second economy becoming organized into a coherent system.

Translation by Eta Daróczy

ЙУХАС, ПАЛ:

**КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ СЕТИ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ И ТЕОРИЯ ДЕРЕВЕНСКИХ КЛАССОВ**

(Резюме)

Во второй половине 1960-х годов, параллельно с реформой системы управления хозяйством, изменилась и экономическая политика государства. Поввысилась пропорция национального дохода, вложенная в инфраструктуру, началось сознательное перемещение индустрии в провинцию, изменилась система хозяйствования региональных и местных советов, появились стремления к нивелированию региональных различий в уровне развития и т. д. Государственная концепция развития сети населенных пунктов разделила страну на районы обслуживания начальной, средней и высшей степени, определила центры этих районов и территории влияния их, и вместе с этим зачислила поселения в иерархические категории. Были установлены директивы рационального государственного перераспределения средств. В 1970-х годах в этом духе были распределены источники инфраструктурных инвестиций, было организовано жилищное строительство, были определены административные, школьные, здравоохранительные районы. К этому прибавилась и волна объединения школ, кооперативов и предприятий.

В 1973-м году Иштван Селеньи сформулировал критику этой политики развития в своей теории классов поселений. По его концепции последовательное непропорциональное перераспределение централизованных доходов по поселениям приводит к переоценке богатства граждан (в неразвитых поселениях недвижимое имущество обесценивается, а в центрах высшей степени оно вдруг переоценивается), а углубляются также и местные неравенства рынка рабочей силы. Ускоряются и миграционные процессы, которые усиливают сегрегацию в обществе. Богатые и/или высокообразованные семьи переезжают в центры, а бедные остаются в поселениях, которые потеряли свои учреждения и свою интеллигенцию. Сюда же приезжают люди, раньше не имевшие квартиру.

Опыт последних 15 лет подтвердил правоту гипотезы Селеньи, но оказалось, что имеются миграционные процессы и иной мотивации. Со второй половины 1970-х годов, как это отмечалось уже в теории Селеньи, а также и в концепции развития сети населенных пунктов, хотя люди стараются преуспевать в иерархии государственной или кооперативной системы, с организацией же системы второго хозяйства начали формироваться и новые стратегии в семейной политике.

Перевел: Ласло Бернат